



Orhan ATÇEKEN
Konya İl Dernekler Müdürü

Tarihi Referanslarımızda Sivil Toplum ve Etkileri

Yenidünya düzeni diye adlandırılan ve dünyamızın son çeyrek asrına damgasını vuran sürecin muhtemelen sonuna geldiğimizi biliyoruz ve yine biliyoruz ki dünyanın bilinen kısa tarihinde büyük güçlerin yükseliş ve çöküşlerine şahit olunmaktadır. Dünyamızın

varlığından bugüne coğrafi(kıtasal) değişikliklerden iklim değişikliklerine, göçlerden sosyal değişimlere kadar her yönüyle bir değişim dinamizmine ve potansiyeline sahip bir yapı var olagelmıştır.

Bugün yeni seslere, fikirlere ve yeni sivil hareketlere ihtiyaç olduğu or-

tada. Çok ciddi bir güven ve huzur adalarına oradan da pozitif enerji nakil hatlarına ve dolayısıyla yeni bir sosyal yapı, duygu ve düşünce dünyası inşa etmeye ihtiyacımız var. Bu husus aynı zamanda bu âli milletin omzunda tarihi bir görev ve yüküdür. Neden? Çünkü tarihi, milli ve manevi referanslarıyla namzet bir millet olması sebebiyle tarihte bu tecrübeyi yaşamış olması cihetiyle ve dünyanın merkez ülkelerinin en önemlilerinden biri olması sebebiyle dünyanın kadim ticaret yolları ve medeniyetlerin buluşma ve kavşak noktasında bulunmasıyla bu görev tarihe ve oradan istikbaldeki dünyaya bir borcumuzun ödenmesi şekliyle verilmiştir.

Bu vesileyle yukarıda bahsi geçen fırsat ve görev itibarıyla sivil toplumla alakalı birkaç husustan bahsetmek gerekir. Evvela manevi kaynaklarımızdan beslenmesi hususu önem arz etmektedir. İslam dininde ve onun peygamberi Hz. Muhammed (SAV) in uygulamalarında



kendini bulan hoşgörü, diyalog ve diğergamlık duygusu sivil inisiyatif ve hareketlerin içerisinde bulunması elzem argümanlardır. Peygamberimizin uygulamada Hilfil Fudul'un (erdemliler hareketi, erdemliler dayanışması, faziletli meclisi) kurulması hadisesinden bu cemiyetin yapmış olduğu icraatlara kadar her alanda bizzat içerisinde bir gönüllü olarak bulunması çok önemlidir.

Bu cemiyetle Ficar hadisesiyle beraber ortaya çıkan güvensizlik ortamında site devletindeki ticari hayatın güven ortamı içerisinde devam edebilmesi bazı haksızlıkların önüne geçilmesi ve dayanışma duygusu içerisinde huzurun yeniden tesisi noktasında kamu adına çok önemli işler başarılmıştır.

Burada kamu adına devlete ait bir görevin sivil bir inisiyatif tarafından gerçekleştirilmesi görülmektedir. Güvenlik ve asayişin temini ayrıca haklı haksızdan ayıracak adalet mekanizmasının işletilmesi görevi devlete ait bir iştir.

Bununla birlikte burada ortaya çıkan boşluğu ve eksikliği gidermeye çalışan Hilfil Fudul Cemiyetinin gayretiyle o günün koşulları içerisinde sivil toplumun ilk nüvelerinin oluşumunu hayretle görmekteyiz. Peygamber Efendimiz' in : "Abdullah bin Cud' â' nın evinde yapılan yeminleşmede ben de bulundum. Bence o yemin, kırmızı tüylü develere sahip olmaktan daha sevimlidir. Ben ona İslâmiyet devrinde bile çağrılısam icabet ederim." Hadis-i Şerifi konuyu yeterince açıklamaktadır. (1)

Hoşgörü sivil toplumun olmazsa olmaz kavramlarından bir tanesidir. Çünkü o olmadan insanı salt insan olduğu için değerlendiremez. Dünyayı görüşüne, rengine, kültürüne göre kıyas eder ve hiçbir zamanda erdemli ilkeli ve samimi olamazsınız. İnsan olarak da olamazsınız. Devlet olarak da medeniyet olarak da olamazsınız. Bu sebeple içerisinde

de bulunduğunuz duygu, düşünce ve vicdan iklimi tavır, davranış ve işlerinizi şekillendirir.

Her ne kadar şeklen bazı işler ortaya çıkıyor gözükse de samimiyet testinde başarılı olamazsınız. Mesele " Beyaz Zambaklar Ülkesinde" isimli eserinde Gregory PETROV Finlandiya'yı anlatır ve Fin toplumunun gayretkeş, sabır ve özveriyle kalkınma çabasını hikâye eder. Fin halkının erdemlerini anlatır. Ancak İskandinav Yarımadasının kuzeyinde yaşayan Laponların seçme ve seçilme hakları hala bulunmamaktadır, ayrıca Lapon nüfusunun artışının önlenmesi amacıyla yetmişli yıllarda Norveç, İsveç ve Finlandiya tarafından yüz yetmiş bin Lapon erkeğinin hadım edildiği bilinmektedir. Bu topluluk iskân edilememiş ve ötekileştirilmiştir.

Buradan yine Sivil Toplum'a ve tarihi referanslarımıza dönecek olursak insanlığa faydalı olabilmek ve güzel şeyler yapabilmek için, her durumda arkanızda güçlü bir medeniyet mirasına ihtiyacımız olacaktır. Büyük bir lütufla Türk milletine bu bahsedilmiştir.

Bu değerlerin dünyaya duyurulmasında insanlığa hizmet noktasında milletimizin diğergâmlarına gönüllülerine ve fedakâr insanlarına çok ciddi görevler düşmektedir. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere dünyanın sorunlarına bugünün büyük güçlerinin ne oranda çözüm üretebildiği ve samimiyet testinde aldıkları not ortadayken Selçukludan, Osmanlıya oradan da Cumhuriyetimize intikal eden sivil toplum anlayışımızı yeniden reforme ve rehabilite ederek birey, devlet, sivil toplum ve özel sektör işbirliği ve dayanışması içerisinde ülkemizi dünyada söz sahibi yapacak daha güçlü kılacak ve insanlığa hizmet edecek bir yapıya kavuşturmamız öncelikli hedefimiz olmalıdır.

Bu girizgâhtan sonra biz geçmişimizde bu alanda neler yapmışız ve

yapılan sivil toplum faaliyetlerinin günün şartları cihetiyle kamu karar alma mekanizmalarına etkisi nasıl olmuştur. Bunları incelerken tartışmalı bir alan olan Selçuklu ve Osmanlı Sivil Toplum hareketi bu manada gerçekten bir sivil toplum hareketi midir bu husus değerlendirilmeye muhtaçtır.

Bu noktadan sonra İslamdan neşet ederek tüm dünyaya yayılan hoşgörü kavramı üzerinden Selçuklulara geçmek istiyorum. Selçuklularda öncelikle sivil toplum sayılabilecek Ahilik teşkilatı komşu kültürlerden etkilenen örfi yönüyle de önem arz eden bir müessesedir özellikle Moğol tehdidi altındaki Türk boylarının Anadolu'yu kendilerine güvenilir bir sığınak olarak görmeleri ve artan göçler sebebiyle Ahilik müessesesi öne çıkmıştır. Şöyle ki; Moğol istilasından sonra Anadolu'da sayıları artan Ahîler toplumdan büyük saygı görmüşler, Anadolu'nun dört bucağına açtıkları zaviyelerle de bu kurumu Anadolu'ya yerleştirmişlerdir.(2)

Ahî teşkilatı her ne kadar ekonomik fonksiyonları ile tanınsa da; özellikle siyasî otoritenin zayıfladığı, devletin bir çöküntü içine girdiği dönemlerde siyasî ve askerî rolleri ile daha çok dikkat çekmiştir.(3) Ahîler; hiç kuşkusuz kuruluş gayeleri bakımından siyasî bir statü içerisinde değillerdi. Buna rağmen İbn-i Batuta eserinde bir mahallenin idarecisi olmadığı takdirde o mahallenin hâkiminin Ahîlerin olduğunu belirtmektedir. (4)Ahi teşkilatları kendi yapılarını muhafaza eden içe dönük yönüne karşılık çevrede olup bitenle yakından alakadar olmuş devlet yönetimi, siyasi hayat güvenlikle alakalı meselelerle ilgilenmiş ve içinde bulundukları sosyal hayata müdahil olmuş etkilemiş ve etkilenmişlerdir.

Osmanlı Devleti tüm Anadolu'ya hâkim olmadan önce Ahîlerin

bulundukları yerlerde kendilerine ait birtakım silahlı güçleri de bulun-

makta, resmî otoritenin zayıf kaldığı zamanlarda ise etkili olabilmekte idiler. Anadolu beyliklerinden Karamanoğulları, Germiyanogulları, Eşrefogulları, Hamitoğulları, Candaroğulları, Menteşeoğulları, Aydınoğulları, Karesioğulları, Saruhanogulları döneminde Ahîlerin askerî teşkilâta benzer mükemmel silahlı teskilâtları olduğu bilinmektedir. Örneğin, İbn-i Batuta Denizli'ye ziyaretinde burada gördüğü Ahî alaylarından bahsetmektedir. Bununla beraber bunlar ordu kuvveti değil mahallî muhafaza kuvvetidir. (5)

Ahîlerin sosyal ve ekonomik rolleri konusunda, Selçuklular devri için zengin kaynaklardan söz etmek mümkün değildir. Ancak bu dönemle ilgili

birtakım genel bilgiler mevcuttur. Ahî teşkilâtı, Selçuklu Türkiye'sinde şehir ve kasabalarda ticari, sınai ve iktisadi faaliyetleri düzenliyor, dinî ve ahlaki değerlerin katkısıyla, devletin hiçbir tesiri olmadan, şehri, esnafı ve halkı, kendi kendini idare ediyor ve genellikle meslekî sû-i istimal, yolsuzluğa ve ananeye aykırı bir harekete fırsat tanımıyordu. (6)

Buradan da anlaşılacağı üzere şehirlerde huzurun teminine çalıştıkları gibi köylere kadar uzanan teşkilat yapılarıyla eğitim işleriyle de meşgul olmuşlar zaman zaman devletin otoritesini yeniden kazanması için hiç de görevleri olmadığı halde potansiyel siyasi ve nüfus gücüne her zaman hesaba katılacak bir kitle olarak varlıklarını sürdürmekteydiler.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1520-1535 yılları arasında gerçekleştirilmiş tahrir defterlerinden hareketle bu dönemde Osmanlı Devleti nüfusunun 11.692.480 kişi olarak hesaplanmıştır. 16 yy. sonlarında 20-22 milyon, 1844 yılı nüfus sayımına göre ise 35.550.000 dir. 16. yy da 700.000 kişilik nüfusuyla İstanbul Avrupa'nın en büyük şehriydi. Cumhuriyet Türkiye'sinde kuruluş

döneminde ise 13 milyon civarında bir nüfusa sahiptir.

Osmanlı Devletinde nüfusun yerleşik hayata geçmesi bir politika olarak belirlenmiş önceleri Sivil Toplum örgütü sayılan dini grupların ve vakıfların inisiyatifleriyle kendiliğinden, 18.yy sonrasında ise zorlayıcı tedbirlerle sağlanmıştır. Burada sivil hareketliliğin kendi haline bırakıldığı adem-i merkeziyetin göstergesi uygulamalar gözlenmektedir. Açık bir ifadeyle devletin iskan politikası sivil irade tarafından belirlenmekte ve şekillenmektedir. Burada takip edilen yol ise devlet ile sivil inisiyatif arasında uzlaşmacı ve birbirini tamamlayıcı muavenete dayalı bir yapıdır.

Selçuklular zamanında olduğu kadar Osmanlı Devletinin kuruluş ve genişleme döneminde de, tarihçilerin Kolonizatör Türk Dervişleri diye adlandırdığı zümreler, kendiliklerinden sürekli batıya doğru göç etmişlerdir, boş ve ıssız yerleri zaviyeler kurarak imar etmişler ve oralara yerleşmişlerdir. (7) Askeri hareketlerle birlikte buralara gelen oymaklar ve topraksız köylülerin de bu zaviyeler çevresine binalar yapması ve yerleşmesi sonucunda köyler ortaya çıkmış ve genellikle bu köylerden her biri oraya ilk gelen ve köyü kuran dervişin adını almıştı. Zamanında bir kültür ve tarikat merkezi olan bu zaviyelerin şeyhliği daha sonraki dönemlerde birer memuriyet şekline dönüşmüş ve bu müesseseler asıl fonksiyonlarını yitirerek yozlaşmışlardır. Bugün Anadolu da ve Rumeli de 'yatır' veya 'evliya' diye anılan yerler bu zaviyelerin ve dolayısıyla bu köylerin ilk kurucularının mezar yerlerinden başka bir şey değildir.

Osmanlı Devletinde yatay hareketliliği teşvik eden metotlardan biri de bataklık ve ıssız yerlere vakıf tesisler kurarak, o yerlerin şenlendirilmesi ve dolayısıyla bölgenin sosyal ve ekonomik hayatının canlandırılması metoduydu. Bir örnek verelim: 15. Yy. ortalarında bugün

Uzunköprü'nün bulunduğu yer, eşkiyanın dolaştığı ormanlık ve bataklık bir yerdi. İkinci Murat 1443'te Ergene Irmağı üzerine 174 kemerli bir köprü, köprünün girişine yolcuların misafir olabileceği bir kemerli bir han, bir imaret, bir cami ve bir medreseden oluşan bir külliye inşa ettirmiş; topluma karşılıksız hizmet sunan bu sosyal kuruluşlara bir gelir kaynağı olarak da bir hamam ve dükkânlar yaptırmıştır.

Vergiden muaf tuttuğu bir göçebe grubunu da buraya yerleştirmişti. Daha sonra ülkenin diğer yerlerinden her zümreye mensup insanlar gelerek Ergene'ye yerleşmişler ve burası, köprünün yapılışından sadece 13 senen sonra, 1556 da 431 ailenin yaşadığı Uzunköprü kasabası haline gelmişti. (8) Osmanlı tarihinin bu dönemlerinde bu tür hareketlerin Yunanistan, Makedonya, Romanya, Bosna Hersek ve Sırbistan ile kısaca Osmanlı hâkimiyetine giren bütün Doğu Avrupa ülkelerine binlerce insan kamış ve yerleşmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, özellikle 16. yy da Avrupa'nın en büyük şehri haline gelişi de bu sayede olmuştur.

Osmanlıda sivil toplum örgütlerinden olan loncalardan ve lonca yöneticilerinden bahsetmek gerekirse; güçlü bir din duygusu içerisinde ahlaklılık, namusluluk, el açıklığı, özveri ve yardımlaşma ruhunu yaşatma temeli üzerine kurulmuş fütüvvet ve ahilik geleneklerini devam ettiren çok sayıda lonca teşkilatı bulunmaktaydı. Devletin örfi gelenekle narh koyma yani piyasadaki fiyatları belirleme uygulamasına loncaların üst makamların kendi aralarında seçtikleri temsilcileri vasıtasıyla katkıda bulunuyorlardı.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda ahilerin rolleri bulunduğu gibi ilk Osmanlı hükümdarlarından bazılarının da teşkilat mensubu oldukları bilinmektedir. Kethüdalar loncalara seçilebildiği gibi devlet tarafından da tayin olabiliyordu. Kethüda dışarıda lonca'yı temsil ediyor devlet-

le hükümetle ilişkileri yürütüyordu. Bu hususla alakalı olarak devletin merkezileşme refleksi sivil toplum idarecilerini bizzat atama şeklinde kendini göstermektedir. Bu uygulamaya âli devletin son dönemlerinde nadiren de olsa rastlanmaktadır.

Bununla birlikte devletin düzenleyici idari işlemlerinden olması beklenen günün şartlarında ticari hayata ait sınırlandırma yetkisi seçilmiş kethüdalar eliyle yürütülmekteydi mesela bir şehirde olması gereken bir esnaf grubunun sayısının belirlenmesi hususu gibi.

Vakıfların eğitim ve sağlığa yaptıkları katkılar, en son araştırmalar çerçevesinde yeniden ele alınmalıdır. 182 modern ülkeyi kapsayan bir araştırma, büyüme performansının %64'ten az olmayan bir kısmını beşeri ve sosyal sermayenin açıkladığını ortaya koymuştur. Buna karşın, fiziksel sermaye - makine ve altyapı - büyümenin sadece %16'sını açıklamaktadır. Özellikle küresel hesaplamalar, toplam işgücü içerisinde lise seviyesinde eğitim almış olanların oranındaki %1'lik artışın, en yoksul %40'ın toplam gelirden aldığı oranda %6 ila %15 arasında bir artışa yol açtığını ortaya koymuştur. Kısacası eğitim, sadece ekonomik kalkınmaya değil, milli gelirden en yoksul kesimin aldığı oranın artırılmasına da katkı yapmaktadır. (UNDP, 2002:7) Beşeri ve sosyal sermayenin kalkınmaya olan etkisinin tarih boyunca da önemli olduğunu varsayarak, sağlık ve eğitim yatırımlarının toplumların geçmişteki ekonomik kalkınması açısından da kritik önemde olduğu sonucuna varıyoruz. Vakıf sisteminin önemi, tam da burada yatmaktadır; çünkü

tarih boyunca İslam ülkelerinde eğitim ve sağlık hizmetleri vakıf sistemi tarafından sağlanmıştır.

Balkanlar'dan Yemen'e uzanan Osmanlı topraklarında, vakıf, şüphesiz en önemli filantropik kurumdur. Barkan ve Ayverdi'nin bulgularına göre, 1546 yılında yalnız İstanbul'da 2515 vakıf bulunuyordu (1970). 1718 ve 1800 yılları arasında Halep'te (bugünkü Suriye) toplam 687 vakıf kurulmuştu. Kesin kanıtlar, vakıfların sadece Osmanlı İmparatorluğunda değil, Atlantik'ten Pasifik'e, yani Fas ve Cezayir'den Hindistan'a ve uzak Malezya ve Endonezya'ya kadar tüm İslam dünyasında geliştiğini ortaya koymaktadır (Kogelman, 1999; Hoexter, 1998; Çizakça, 2000:24, 60-69, 167).

Vakıfların İslam dünyasında ilk sivil toplum kuruluşu unsuru oldukları iddia edilebilir; dolayısıyla bunların altının oyulması, canlı ve özgür bir sivil toplumun kritik önemde olduğu demokrasi mücadelesine yarar değil ancak zarar verecektir.(9)

Sonuç

Sovyet Rejimi yıkılıp giderken etkilediği bölgedeki izleri yirmi yıl gibi kısa sürede silinip giderken sivil toplumuyla yeni bir sosyal yapı inşa eden Osmanlının izleri hala tapta-ze canlılığını muhafaza etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken hususa kastedilen zihni müktesebatının bütün milletlerde aynı frekansta algılanıyor olması ciddi bir endokrin yapıyı bize işaret ediyor. Böylece hem bütün sistemi kontrol hem de uzun bir süre bir arada yaşama kültürünü medeniyetimize kazandırmış oluyor.

Uygulamada önceleri ademi merkeziyete göre şekillenirken daha sonradan ekonomik sebeplerle dış baskılar sonucu sivil toplumun ekonomik gücü elinden alınmak suretiyle ve sivil toplum örgütlerinin yönetim tarzına müdahalelerle lonca teşkilatında olduğu gibi merkezi yönetime bağlı ve bağımlı hale getirilmiştir ki bu kültürün Cumhuriyetimize aktarımı maalesef zayıf ve kadük kalmıştır. Mesela otuz kırk bin arasında telaffuz edilen vakıftan Cumhuriyetimize intikal edebilen beş bin vakıftır.

Osmanlı İmparatorluğunu daha doğrusu ali devletin altı yüzyıl zor bir coğrafyada mücadelesini sadece askeri ekonomik ve nüfus üstünlüğü ile sürdürmesi mümkün gözükmemektedir. Kurmuş olduğu medeniyetin önemli saç ayaklarından bir tanesi de dini ve örfi kuralları meczederek oluşturduğu sosyal yapıdır.

Nitekim bütün milletlerin huzur ve sistemli bir şekilde bir arada yaşayabileceği en mükemmel devlet manasında kullanılan ali devlet kavramının içerisi sadece Müslüman ve Türk reaya değil, otuz beş milyon ferde dayanan fırsat eşitliği ve imkanlardan ortak istifade ile mümkün olabilecektir. Nitekim askeri adli ve yönetim haricindeki bütün hizmetlerin vakıflar aracılığıyla ve devlet gelirlerinin yarısını tekabül eden bir maddi güçle yapılmıştır. Mesela bugünkü Sırbistan topraklarındaki Osmanlı vakıf eserleri (yol köprü cami imarethane hamam vs.) nin maddi karşılığı devletçe elde edilen geliri üç katına tekabül etmektedir ki bu husus dikkate şayan bir konudur.

KAYNAKÇA

- 1-) Side, 1/141-142; Tabakam, 1/129; Ravdû' l - Üne, 1/94; İn-i Kesir, Side, 1/261. / 2-) Ahmet Gündüz, *Beylikler ve Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahilerin Siyasî Rolü, Ahî Evran-ı Veli ve Ahilik / Araştırmaları Sempozyumu*, C.1, Kırşehir, 2004, s.467. / 3-) Hilal CEYLAN: *Ahilerin Türkiye Selçukluların Ve Beylikler Dönemi Türk Devlet Ve Toplum Hayatında Oynadıkları Roller Yüksek Lisans Tezi* (2008-Ankara) / 4-) Köprülü, Mutasavvıflar, s. 213. / 5-) İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 204. / 6-) Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1993, C. II, s. 21. / 7-) Ö.L. Barkan, " Osmanlı imparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler bir : İstila devrinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler Vakıflar Dergisi Ankara / 8-) M. Tayyip Gökbilgin 15.- 16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, s. 216 -220 9-) Murat Çizakça *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Ve Ekonomik Boyutları*